

POLSKIE DZIEDZICTWO KULTUROWE W KRAJACH AMERYKI POŁUDNIOWEJ (3)

Główne skupiska polskie na terenie Ameryki Południowej

Obszar Ameryki Południowej stanowią w przeważającej części były kolonie hiszpańskie, stąd używana przez długi okres dla tej części świata nazwa Hispanoameryka. Nieco odrębną historię miała jedynie Brazylia będąca do XIX w. we władaniu Portugalii i do chwili obecnej portugalskojęzyczna. Pierwsi polscy przybysze na tym obszarze pojawili się już w końcu XVI w., były to jednak sporadyczne przypadki. Większe skupiska Polaków powstały dopiero po uzyskaniu niepodległości przez poszczególne kraje regionu, czyli w 1. poł. XIX w.

Polonijna gazeta *Głos Polski*, wydanie poświęcone 40-leciu Biblioteki Polskiej im. Ignacego Domeyki. Fot. Internet

Krajami cieszącymi się szczególnym zainteresowaniem przybyszów z ziem polskich były: Argentyna i Peru, choć osiedlili się oni także w Boliwii, Brazylii, Chile, Kolumbii, Wenezueli. Jednym z pierwszych i najbardziej znanych Polaków w Brazylii był Krzysztof Arciszewski (1592-1656), skazany na banicję w Rzeczypospolitej, udał się do Holandii i jako oficer armii holenderskiej wslawił w czasie walk z Hiszpanami na terenie obecnego brazylijskiego stanu Pernambuco. W okresie wojen napoleońskich osiedli

w Argentynie polscy uczestnicy kampanii, m.in. mjr Jan Walerian Bulewski i gen. A. Belina-Skupniewski. Kolejne grupy pojawiły się po powstaniach listopadowym i styczniowym, zaś w końcu XIX w. na masową skalę zaczęli przybywać emigranci zarobkowi, głównie rolnicy z południowo-wschodnich krańców ziem polskich. Głównymi terenami ich osiedlenia były: prowincja Misiones, z pierwszą polską osadą, założoną w 1897 r. w Apostoles, a także prowincje Cordoba i Santa Fe. Główne miejskie skupiska Polaków w XIX w. to Buenos Aires w Argentynie oraz stolica Peru, Lima, w której osiadła grupa polskich inżynierów i architektów. W ich gronie znaleźli się: Edward Habich, znany jako założyciel pierwszej Szkoły Politechnicznej w Ameryce Południowej, oraz Ernest Malinowski, twórca Kolei Transandyjskiej. Wśród uchodźców popowstaniowych znalazł się też jeden z najbardziej znanych Polaków na kontynencie południowoamerykańskim, Ignacy Domeyko, geolog i inżynier, a także badacz dziejów i kultury Indian chilijskich (Araukanów).

Na przełomie lat 70. i 80. XIX w. do Brazylii dotarła fala emigrantów z terenu Królestwa Polskiego. Polacy przybywali do Brazylii głównie z powodu głodu ziemi, osiedlili się w południowych rolniczych stanach: Parana, Santa Catarina, Rio Grande do Sul. Za pioniera polskiego osadnictwa w Paranie uważany jest Edmund Saproski (prawdziwe nazwisko: Sebastian Woś), który uciekł z Opolszczyzny za ocean przed powołaniem do pruskiego wojska i w 1867 r. przybił do brzegów Brazylii. Skupiska miejskie Polonii powstały

w Rio de Janeiro oraz Sao Paulo. Wśród wychodźców znaleźli się też emigranci polityczni, ludzie nauki i kultury. Polskim emigrantem był, m.in. współzałożyciel akademii medycznej w Rio de Janeiro, lekarz Piotr Ludwik Czerniewicz, przybyły w 1839 r. Najwięcej osób przybyło w latach 90. XIX w., w okresie tzw. gorączki brazylijskiej. Niemal 90% emigrantów zajęło się rolnictwem. Na początku XX w. i w okresie międzywojennym uformowały się kolejne ośrodki polskiej diaspory, m.in. na terenie Urugwaju, z centrum w Montevideo.

Biblioteka Polska w Buenos Aires. Fot. Internet

deo, czy też w stolicy Kolumbii, Bogocie. W historię walk o niepodległość tego ostatniego kraju wpisał się Filip Maurycy Marcinkowski, oficer kawalerii i dowódca ochotników europejskich walczących u boku Simona Bolívara. Z krajami Ameryki Południowej związali też swe losy wybitni polscy uczeni, zwłaszcza przyrodnicy, geolodzy oraz inżynierowie. Do znanych badaczy kontynentu południowoamerykańskiego należeli, m.in. geolodzy Józef Jackowski, Roman Kozłowski, Rudolf Zuber, zajmujący się badaniem złóż węgla i ropy naftowej w Boliwii oraz Kolumbii, Kazimierz Smulikowski, znany mineralog i badacz Andów Boliwijskich, botanik Józef Warszewicz, odkrywca wielu nowych gatunków roślin. W okresie najnowszym Polonia wielokrotnie deklarowała przywiązanie do polskości i starego kraju. Wyrazem tego były organizowane przez środowiska polonijne obchody ważnych wydarzeń historycznych, czy też organizowanie pomocy dla kraju w czasie obu wojen światowych. W 1919 r. staraniem Polonii wzniesiono w Apostoles, pierwszej polskiej osadzie powstałej w Argentynie, pomnik wdzięczności za odzyskanie niepodległości. W latach II wojny światowej Polacy w Argentynie, Meksyku i Chile zorganizowali Komitety Niesienia Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce, niektórzy brali czynny udział w walkach, zaś po wojnie Argentyna przyjęła znaczną liczbę grupę byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych oraz jeńców z niemieckich obozów. Wśród nich znalazło się wiele wykształconych, wybitnych osób, które wpisały się w powojenne dzieje nowego kraju osiedlenia, jak np. inżynier Wienczyśław Hauke, późniejszy do-

Ignacy Domeyko. Fot. Internet

radca wojskowy przemysłu lotniczego w prowincji Cordoba, prof. Zygmunt Lepert, wykładowca uniwersytecki i autor wielu publikacji z dziedziny chemii. Z Argentyną związał na dłużej swe losy wybitny polski pisarz Witold Gombrowicz, którego wybuch wojny zastał w Buenos Aires. W stolicy Argentyny działała po wojnie grupa utalentowanych artystów, skupionych w Kole Artystów Plastyków Polskich, m.in. portrecista Feliks Fabian, malarze – Piotr Pawluczuk, Karol Baudra, Zygmunt Kozłowski. Obecnie krajem o największej liczbie Polonii jest Brazylia, w której zamieszkuje ponad 800 tys. Polaków, a na drugim miejscu Argentyna – 170-200 tys. Pozostałe kraje latynoskie skupiają od kilku do kilkunastu tysięcy emigrantów polskich.

POLSKIE INSTYTUCJE I ICH ZBIORY

Pierwsze organizacje polskie w krajach Ameryki Południowej pojawiły się w końcu XIX w. na terenie Argentyny oraz Brazylii. Należały do nich: w Argentynie Towarzystwo Polskie, założone w 1890 r. w Rio de Janeiro oraz Towarzystwo Demokratyczne Polskie, powo-

lane do życia w 1893 r., zaś na terenie Brazylii – Towarzystwo Polskie im. T. Kościuszki w Kurytybie oraz Zgoda. Ważnymi ośrodkami polskości były polskie parafie i tworzone przy nich organizacje społeczno-religijne. Jednym z działaczy był ks. Stanisław Cynalewski, który w 1899 r. założył Towarzystwo Katolicko-Rolnicze w prowincji Misiones, w Argentynie. W Brazylii od 1892 r. wydawano *Gazetę Polską w Brazylii* oraz kilkanaście innych tytułów prasowych. W Argentynie pierwsze pismo zatytułowane *Echo Polskie* zaczęto wydawać w Buenos Aires dopiero w 1913 r. Zadecydowało o tym duże rozproszenie terytorialne emigrantów polskich, co utrudniało działalność organizacyjną, jak też spowalniało rozwój prasy polonijnej. Ożywienie wśród Polonii argentyńskiej nastąpiło w okresie międzywojennym, gdy przybyła nowa fala emigracji, licząca ok. 160 tys. osób. Powołano wówczas do życia szereg nowych instytucji, m.in. Związek Polaków, Towarzystwo Polskie *Dom Polski* w Rosario, Towarzystwo im. Ignacego Paderewskiego oraz Instytut Kulturalny Argentyńsko-Polski. Poczynania działaczy polonijnych, zwłaszcza w dziedzinie wydawniczej, wspierał powołany na

początku lat 20. XX w. Konsulat Polski w Buenos Aires.

Jedną z pierwszych instytucji kulturalnych była Biblioteka im. Ignacego Domeyki w Chile, założona w 1928 r. przez grupę Polaków, skupioną w organizacji Ognisko Polskie im. Józefa Piłsudskiego. W bibliotece, prowadzonej przez Halinę Haft, zdołano zebrać ok. 200 dzieł literackich oraz polskie czasopisma, w tym *Ilustrowany Kurier Krakowski*. Biblioteka nie przetrwała jednak do dnia dzisiejszego.

Po II wojnie światowej powstały kolejne instytucje, które zgromadziły istniejące do dziś, liczące się zbiory biblioteczne, archiwalne i muzealne. Jedną z najważniejszych polskich instytucji jest powołana w 1960 r. Biblioteka Polska im. Ignacego Domeyki, mająca swoją siedzibę w Buenos Aires. Bibliotekę utworzyli działacze Związku Polaków w Argentynie, w ramach przygotowań do obchodów tysiąclecia chrztu Polski. Jej pierwszym, wieloletnim prezesem był Jeremi Stempowski, którego zasługą było pozyskanie znacznej liczby książek poprzez nawiązywanie kontaktów z innymi polskimi bibliotekami rozsianymi po świecie. Księgozbiór wzbogaciły dary z Paryża, Rzymu, Rapperswilu oraz z prywatnych zbiorów. W wyni-

Wnętrze muzeum Ignacego Domeyki w Santiago de Chile. Fot. J. Miller

ku nawiązania kontaktów z wydawnictwami w Polsce do biblioteki zaczęły napływać nowe publikacje. Jedynie niewielka część książek pochodziła z zakupów własnych biblioteki. Na obecne zbiory biblioteczne składają się głównie polonika, książki dotyczące dziejów Polski i historii powszechnej, literatura polska, w tym dzieła autorstwa lub w tłumaczeniu Witolda Gombrowicza oraz prace Ignacego Domeyki, i literatura

Portret Ignacego Domeyki. Fot. J. Miler

latynoamerykańska. Celem biblioteki jest dokumentowanie dziejów i życia Polonii oraz gromadzenie materiałów archiwalnych na temat Polski, jej ekonomii i kultury. W bibliotece prowadzone są także lekcje języka polskiego dla dorosłych. Biblioteka posiada akta i dokumentację fotograficzną z ponad 50 polskich organizacji i stowarzyszeń z terenu Argentyny oraz materiały historyczne przywiezione przez uchodźców z kraju. Księgozbiór obejmuje ponad 20 tys. pozycji. Na uwagę zasługuje fakt, iż biblioteka pełni też rolę muzeum. Gromadzi dzieła sztuki, medale, odznaczenia polskie z różnych okresów historycznych. W ramach współpracy z instytucjami krajowymi doszło do przekazania w 1997 r. ponad 100 pozycji literatury polskiej, w tym dzieł Adama Mickiewicza z Muzeum Literatury w Warszawie.

Drugim ważnym ośrodkiem polskości w Argentynie jest Polski Ośrodek Katolicki oo. Bernardynów w Martin Coronado, powołany do życia w 1957 r. przy Polskiej Misji Katolickiej w Argentynie. Poza materiałami dotyczącymi polskich organizacji emigracyjnych, życia religijnego emigrantów od końca XIX w. i działalności klasztoru w Martin Coro-

nado, ośrodek posiada unikalne dokumenty z dziejów najnowszych, które pochodzą z prywatnych zbiorów o. Emila Seroki. Wśród przekazanych przez o. Serokę dokumentów znajdują się m.in. jego wspomnienia z obozu koncentracyjnego w Dachau oraz lista zamordowanych tam polskich księży. W zbiorach dokumentacyjnych znajdują się fotografie, mapy Polski i Argentyny, materiały audiowizualne oraz kolekcje pocztówek polskich. Ośrodek oo. Bernardynów przechowuje ponadto zbiory muzealne, w tym kolekcje monet, szkice obrazów Jana Gilowskiego poświęcone II wojnie światowej oraz szkice obrazów prof. Zygmunta Kozłowskiego, znanego malarza, zmarłego w 1985 r.

Dość prężnie działają w Argentynie inne organizacje polskie, zajmujące się głównie działalnością kulturalną i oświatową. Ponad 2 tys. członków skupia Związek Polaków w Argentynie, najstarsza polska organizacja w tym kraju. Znaczącą wśród Polonii pozycję mają też: Stowarzyszenie Techników i Inżynierów Polskich, Związek Polskich Kombatantów, Polska Macierz Szkolna. W 1993 r. w Buenos Aires odbył się I Kongres Polonii Latynoamerykańskiej, na którym powołano Unię

Stowarzyszeń i Organizacji Polskich w Ameryce Łacińskiej.

Poza Argentyną instytucje polskie przetrwały też w innych krajach. W 2001 r. w środowiskach polonijnych pojawił się postulat utworzenia Muzeum Ignacego Domeyki, jednego z najbardziej znanych Polaków na kontynencie południowoamerykańskim, a zwłaszcza w Chile, gdzie jego imieniem nazwano liczne

ulice, szkoły i instytucje. Od wielu lat funkcję placówki muzealnej pełni dom Ignacego Domeyki w Santiago de Chile, w którym przeżył kilkadziesiąt lat, aż do śmierci w 1889 r. W tzw. gabinecie Domeyki przechowywane są obecnie jego zbiory biblioteczne, mineralogiczne, korespondencja oraz pamiątki rodzinne. W ogrodzie tego domu gościł w 1995 r. ówczesny prezydent RP Lech Wałęsa na spotkaniu z rodziną Domeyków oraz miejscową Polonią. Muzealia związane z osobą Domeyki odnaleźć też można w wielu chilijskich instytucjach, np. w Muzeum Mineralogicznym im. Ignacego Domeyki w La Serena przechowywana jest jego kolekcja minerałów, portret.

Dość prężnym ośrodkiem polskości w Brazylii pozostaje Kurytyba. W 1996 r. powołano tam Centrum Kultury Polonijnej, wydawane są nadal polonijne czasopisma, w tym wychodzący od 1920 r. *Lud*, działa też od 1954 r. Polska Misja Katolicka. Oryginalnym śladem polskości w tym mieście jest też dzieło zmarłego w 1961 r. artysty rzeźbiarza, Jana Żaka, profesora Akademii Sztuk Pięknych w Rio de Janeiro. Pozostawił on po sobie wiele znanych w Brazylii rzeźb, w tym słynny *Pomnik Siewcy* stojący w Kurytybie.

Warto też wspomnieć, że oprócz wielkiej fali wychodźców politycznych i emigracji zarobkowej, kraje Ameryki Południowej fascynowały i przyciągały w dziejach najnowszych ludzi nauki oraz wybitnych podróżników, którzy pozostawili po sobie znaczący dorobek pisarski poświęcony historii, kulturze i ludziom zamieszkującym dawną Hispanoamerykę. Ekspedycje badawcze w XIX w. odbywali, m.in. etnograf Józef Siemiradzki, badacz fauny Konstanty Jelski oraz Jan Sztocłman, geograf Hugo Zapałowicz. W XX w. wśród podróżników w tej części świata znaleźli się m.in.: Witold Szyszło – badacz Amazonii, pisarze i podróżnicy Mieczysław Lepecki i Arkady Fiedler oraz wielu innych. ■

Dom Ignacego Domeyki w Santiago de Chile. Fot. M. Zientara